

Szenkovics, Dezső¹

Husztai Györgytől Brunner Erzsébetig: magyar–indiai kultúrkapcsolatok az évszázadok tükrében²

From Georgius Huszthius to Elisabeth Brunner: Hungarian–Indian cultural relations in the mirror of centuries

ABSZTRAKT

Történelmük folyamán a magyarok mindig nagy érdeklődéssel tekintettek a Keletre, amelyben az egykori őshazát, Magna Hungariát látták. Talán ez az ösztönös vonzódás az oka annak, hogy a magyar utazók, tudósok, kereskedők és művészek érdeklődése őszinte volt. Ugyanakkor az is meglepő, hogy bár a magyar nemzet sosem tartozott az európai gyarmatosítók sorába, az évszázadok folyamán számos magyar származású, vagy az egykori Magyarország területén élt és a Kelet iránt érdeklődést tanúsító személy jutott el Indiába. Ezek a személyek hazatérve és megírva az ez idő alatt szerzett tapasztalataikat, jelentős mértékben járultak hozzá ahhoz, hogy az európai ember betekintést nyerhessen az indiai vallások, irodalom, nyelvek, művészetek egzotikus világába. Jelen tanulmány – a teljesség igénye nélkül – a magyar–indiai kulturális kapcsolatok fejlődésének bemutatására, valamint a kulturális kötelékek kialakításában fontos szerepet játszó magyarok bemutatására vállalkozik.

Kulcsszavak: India, kultúra, Magyarország

ABSTRACT

Throughout their history, Hungarians have always looked with great interest at the East, in which they saw their former homeland, Magna Hungaria. Perhaps this is the reason why the instinctive interest of Hungarian travellers, scientists, merchants and artists was sincere. At the same time, it is surprising that, despite the fact that the Hungarian nation was never one of the European colonizers, many Hungarians, or persons belonging to a minority living in the territory of Hungary, showed interest in the East and came to India over the centuries. These individuals, returning home and writing down the experiences they gained during their stay in India, have contributed significantly to giving Europeans an insight into the exotic world of Indian religions, literature, languages, arts. Without wishing to be exhaustive, the study highlights the development of Hungarian–Indian cultural relations and presents those Hungarians who played an important role in the continuous development of these cultural ties..

Keywords: culture, Hungary, India

¹ Sapientia Hungarian University of Transylvania, Faculty of Kolozsvár, Department of International Relations and European Studies, dean, assistant professor, 400193 Kolozsvár (Cluj-Napoca), Tordai út 4. (Calea Turzii nr. 4.), +40728996946, szenkovics@kv.sapientia.ro

² Dr. Bethlenfalvy Géza és dr. Kirpalani Ágnes emlékére. In memoriam Géza Bethlenfalvy and Ágnes Kirpalani. Jelen tanulmány a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara Földrajzi és Földtudományi Intézetének Ázsia Központja, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Területi Bizottsága Föld- és Környezettudományi Szakbizottsága, a Modern Geográfus Alapítvány, a Pécsi Tudományegyetem Szentágotthai Kutatóközpontja Történelmi és Politikai Földrajzi Kutatási Centruma, valamint a Magyar Földrajzi Társaság által szervezett *Magyarok Dél-Ázsiában* című konferencián elhangzott előadáson alapszik. A témában a szerző egy hosszabb, átfogóbb angol nyelvű tanulmányt jelentetett meg az ACTA Universitatis Sapientiae sorozat European and Regional Studies folyóiratának 16. számában (2019), *Cultural Ties between Hungary and India. A Short Overview* címen.

BEVEZETÉS

Kezdetben a magyar nép és India népei, majd később Magyarország és India között kialakult szoros kapcsolatot leginkább Rádzsív Gándhí, India egykori miniszterelnökének szavaival lehetne legtalálébban leírni, aki a magyar-indiai kulturális kapcsolatokról szóló egyik könyv előszavában a következőképpen vall erről: „A magyar indológia nagy hagyományokra tekint vissza. Nem véletlenül választotta számos magyar tudós hazájául Indiát, hogy jobban megismerje. Közülük hárman – a 19. században Kőrösi Csoma Sándor, napjainkban Sass Brunner Erzsébet és Fábri Károly – India földjében pihennek. De már Kőrösi Csoma Sándor indiai útja előtt készültek magyar fordítások híres indiai művekből. Rabindranath Tagore 1926-os magyarországi látogatása pedig tovább mélyítette és gazdagította kapcsolatainkat. S India híres festője, Amritá Sher-Gil magyar anyától származott.” (Bethlenfalvy & Puskás, 1987).

Annak ellenére azonban, hogy a magyar-indiai kulturális kapcsolatok több évszázadra visszavezethető és dokumentálható történelmiséggel rendelkeznek, és annak dacára, hogy az utóbbi évtizedeket intenzív és virágzó együttműködések sora jellemzi, mind a mai napig nem látott napvilágot egy átfogó, a teljes korszakot dokumentáló mű. Jelen kutatás maga is arra vezethető vissza, hogy az általam fellelt írásos anyagok, hosszabb vagy rövidebb tanulmányok, összefoglalók, visszaemlékezések, könyvfejezetek vagy könyvek nagy része egy-egy szereplő, esemény, műfaj vagy időszak dokumentálását végzi el.

A kutatás jelenlegi fázisában mindössze három olyan magyar nyelvű kötetet sikerült azonosítanom, amelyek a magyar–indiai kulturális kapcsolatoknak kiemelt figyelmet szentelnek. Talán mindeddig az ebben a témában megjelent egyik legátfogóbb mű a Bethlenfalvy Géza és Puskás Ildikó által szerkesztett *India magyar szemmel* címet viselő kötet, amely az Indiai Köztársaság Magyarországi Nagykövetségének támogatásával jelent meg 1987-ben, India függetlenségének 40. évfordulóján. A kötet érdekessége, hogy a bevezető köszöntőt Rádzsív Gándhí, India miniszterelnöke írta, míg az előszót az akkori nagykövet, Szatinder K. Lambah jegyezte.

A szóban forgó kötetnek vannak érdemei és hiányosságai egyaránt, na meg érdekes részei is. Mindenekelőtt az érdekem közül azt emelném ki, hogy ha még helyenként igencsak távirati stílusban is, de mindenképpen átfogó képet próbál nyújtani a kétoldalú kapcsolatokról, beleértve a gazdasági, kulturális, tudományos kapcsolatokat. Az viszont már az első átlapozás alkalmával is rögtön feltűnik, hogy a kulturális kapcsolatok azok, amelyek jelentős túlsúlyban vannak jelen a könyvben. A hiányosságok közül mindenképpen azt emelném ki, hogy a könyv maga egy olyan korban születik, amelyre igencsak rányomta bélyegét a szocialista ideológia szellemisége. Természetesen ez a megállapítás nem értékítélet, hanem ténymegállapítás, és semmiképpen nem a szerkesztők munkáját hivatott minősíteni, hiszen köztudott, hogy az adott korban bármiféle kiadvány csak és kizárólag akkor jelenhetett meg, ha átszűszott a szocialista rendszer cenzúráján. Ennek pedig egyértelmű ára volt. Végezetül pedig azt is érdemes megemlíteni, hogy a kötet megjelenése óta eltelt több mint 30 esztendő, amely igencsak gazdag a magyar-indiai kapcsolatok tekintetében. A könyv érdekességének azt tartottam, hogy a szabad India második miniszterelnökéről, Indhira Gándhíróól maga Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt egykori főtitkára emlékezik meg. Ez a tény azt gondolom, sokat elárul a kiadvány szellemiségéről, amiért még egyszer hangsúlyozom, a két szerkesztő sem okolható.

Ezen a kötetten kívül magyar nyelven ebben a témakörben mindössze két további könyv jelent meg. Ezek közül először a *Jöttem a Gangesz partjairól. Bengáli kultúra és magyar irodalom* című kötet látott napvilágot, amelyet az indológus Bangha Imre neve fémjelez, és amelynek a nagy érdeme

az, hogy maximális körülményekkel, hosszú évek kutatómunkájának eredményeképpen nyújt részletes és átfogó képet a magyar-bengáli – leginkább, de nem kizárólag – irodalmi kapcsolatokról. A mintegy 550 oldalas műben helyet kap a tudományos jelleggel megírt tanulmány, a Bengálban megfordult magyar utazókról szóló rész, a Tagore-kultuszt feldolgozó fejezet, valamint irodalmi dokumentumok. A L’Harmattan Kiadónál 2011-ben megjelent kötetet egy nagyon alapos és értékes bibliográfia zárja. Azonban fontos megjegyezni, hogy ez a kötet sem terjed ki a teljes magyar-indiai kulturális kapcsolatok bemutatására, hanem ezen belül a magyar-bengáli kapcsolatokra szorítkozik.

A magyar nyelvű könyvek sorát gazdagítja a Pécsi Tudományegyetem gondozásában megjelent, Gonda Tibor és Pap Norbert által szerkesztett *Magyar lábnymok Indiában* címet viselő tanulmánykötet. Annak ellenére, hogy a kötetnek csak az első fejezete releváns a magyar-indiai kapcsolatok tekintetében, mégiscsak hasznos, ugyanis a témát számos aspektusból közelíti meg, mint például neveléstörténet, magyar arisztokrata utazók, keresztény kapcsolatok vagy indiai magyar emlékek, emlékhelyek. Ugyanakkor azonban nagyon röviden, a száraz adatokra koncentrálna dokumentálja a magyar-indiai kapcsolatok alakulásának egy-egy szűkebb szeletét.

Eddigi kutatásaim alatt mindössze három angol nyelvű kiadványt találtam ebben a témakörben. A kötetek közös jellemzője, hogy mindhárom Indiában látott napvilágot. Ezek közül kettő ugyanabban a korszakban, 1980 körül, a harmadik pedig igencsak új kiadás, ugyanis 2008 tavaszán jelent meg.

A Kalmár György és Major István által szerkesztett *India and Hungary. Decades of Cooperation* címet viselő munka első kiadása 1979-ben látott napvilágot, majd 1983-ban újra kiadták. A második kötet Bethlenfalvy Géza munkája, amely *India in Hungarian Learning and Literature* címen 1980-ban jelent meg. A sorban harmadik kiadvány szerkesztője Lázár Imre, címe pedig *Journey Through 30 Years. Hungarian Information and Cultural Centre New Delhi*. Mindhárom munka fontos a magyar-indiai kapcsolatok kutatása szempontjából, mert jól összefoglalják, dokumentálják egy-egy korszaknak a téma szempontjából fontos történéseit. A Bethlenfalvy (1980) által jegyzett kiadvány még egy időbeli tagolást is elvégez, négy korszakot azonosítva: a kezdetek (*Beginnings*), a növekvő érdeklődés korszaka (*Widening Interest*), az egyéni megvalósítások kora (*Individual Achievements*) és az új távlatok korszaka (*New Vistas*) (Bethlenfalvy, 1980). Akárcsak a magyar nyelvű kiadványok esetében, itt is azzal szembesülünk, hogy a Kalmár és Major (1979), valamint a Bethlenfalvy (1980) által jegyzett kötetek a két kultúra közötti kapcsolatok vizsgálatában megállnak a ’70-es évek végén. Ugyanakkor a Lázár (2008) által szerkesztett kötet egy jó összefoglalója az indiai fővárosban működő Delhi Magyar Információs és Kulturális Központ (későbbiekben Balassi Intézet, jelenleg pedig Liszt Intézet) 30 éves működésének.

A fent említett hat könyv mellett számos tanulmány, esszé, cikk, elemzés foglalkozik a két ország közötti kapcsolatokkal, amelyek az évek, évtizedek folyamán napilapokban, hetilapokban, szakfolyóiratokban, internetes felületeken jelentek meg a téma egy-egy szűk szelete, egy évforduló, egy esemény kapcsán. Ebben a kontextusban említhető például a *Modern Geográfia* című tudományos folyóirat is, amely nemcsak hogy lehetőséget biztosított a *Magyarok Dél-Ázsiában* című tanácskozási keretében elhangzott előadások írott formájának a megjelentetésére e különszám keretében, hanem a konferencia témáját képező térséggel az elmúlt évek során is foglalkozott többek között demográfiai, földrajzi, természettudományi megközelítésben (Nemes, 2016; Wilhelm, 2008; Wilhelm & Zagyi, 2016; Kiss-Csapó, 2009; Singh, 2015; Singh, 2014; Fazekas, 2014).

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a magyar–indiai kulturális kapcsolatokról nyújtson átfogó képet úgy, hogy mindeközben feldolgozza és strukturálja a rendelkezésre álló szakirodalmi forrásokat és kialakítsa a kutatás elméleti keretét. Ugyanakkor pedig egy hosszú távú kutatás első mozzanataként is értelmezendő, hiszen nem titkolt cél az, hogy a jövőben a vizsgálat a rendelkezésre

álló szakirodalom és levéltári anyagok feldolgozása mellett kiegészüljön egy olyan résszel is, amely az elmúlt fél évszázadban a magyar–indiai kulturális kapcsolatokat alakító, ezen a téren aktívan tevékenykedő személyekkel (diplomáták, külképviseleten dolgozók, kutatók, egyetemi oktatók, művészek stb.) készült interjúkból, az azokból nyert plusz információkból, adatokból, történetekből építkezik.

Fontos volt tisztázni, hogy mit értek a kultúra kifejezésen. A kultúrának számos definíciója létezik, egyesek szűken, mások sokkal tágabb formában értelmezik mindazt, ami ebbe a kifejezésbe beletartozhat. Jómagam a leginkább társadalomtudósokra jellemző, tág kultúrafogalommal operálok. Ennek megfelelően a vizsgálat során a kultúra fogalomkörébe tartozónak soroltam mindazokat az emberi tevékenységeket és alkotási folyamatokat, amelyek értékteremtéssel végződnek, és amelyek beletartoznak az értékteremtés folyamatának keretét adó, azt lehetővé tevő intézmények, intézményrendszerek. Azt gondolom ugyanis, hogy csakis egy tág kultúraértelmezés teszi lehetővé azt, hogy a téma legátfogóbb bemutatását elvégezhessük.

Ugyancsak fontos volt a kutatás során az, hogy megtörténjen a téma keretezése és a kutatási anyag valamiféle rendszerezése, strukturálása. Hosszas gondolkodás után jutottam arra, hogy talán a téma szempontjából a leghasznosabb az lenne, ha az azt felölelő időszakot próbálnám meg periódusokra felosztani, és ezt a periodizálást, korszakolást alkalmazni a szerkezet felépítésében is. Ennek megfelelően igyekeztem megtalálni azokat a fontos momentumokat, amelyek mérföldkönek, fordulópontnak számíthatnak a két ország közötti kapcsolatok alakulásában, amelyek új szintre emelik ezeket a kapcsolatokat, és hosszas mérlegelés után öt nagyobb korszakot sikerült azonosítani a magyar-indiai kulturális kapcsolatok történetében.

Az első periódust a 16. századtól Kőrösi Csoma Sándor Indiában bekövetkezett haláláig terjedő időszakban látom leginkább meghatározhatónak. A korszak végét azért kötöm Kőrösi személyéhez, mert azt gondolom, hogy munkássága, tudományos eredményei és szellemi hagyatéka fontos fordulópontja a magyar-indiai kulturális kapcsolatok alakulásának. A második periódus végét Rabinranáth Tagore magyarországi látogatásának idejére teszem. Olvasgatva ugyanis a korabeli napilapokat, folyóiratokat, azt tapasztaltam, hogy a költő 1926-os magyarországi látogatása³ jelentős hatással volt a két nép közötti kulturális kapcsolatok elmélyülésére és további alakulására. Sorrendben a harmadik periódust a Tagore látogatása és India függetlenné válása közötti időszakban látom meghatározhatónak. Az 1926 novembere és 1947 augusztusa közötti időszak talán első látásra túl rövidnek is tűnhet ahhoz, hogy egy periódust lefedjen, azonban fontos hangsúlyozni, hogy a szabad és független India megszületését követően Magyarország nagyon gyorsan diplomáciai kapcsolatot létesített a delhi kormánnyal,⁴ aminek következtében a kulturális kapcsolatok is egy másik, sokkal formalizáltabb és strukturáltabb dimenzióba léptek. A korszakolás negyedik időszakát a modern India megszületésének időpontja (1947) és Magyarország kommunizmus alól történő felszabadulása⁵ közötti periódusban látom meghatározhatónak. Ezt a fordulópontot Magyarország történetében azért tartom a magyar-indiai kulturális kapcsolatok szempontjából kiemelkedően fontosnak, mert általában a diplomáciai kapcsolatokat és ezen belül is kultúrdiplomácia, a bilaterális kulturális kapcsolatokat

³ Az 1913-ban irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Tagore 1926-ban egy európai előadókörúton vett részt, amelynek keretében többek között Magyarországra is ellátogatott. Az október 23-a és november 12-e közötti magyarországi tartózkodása idején, a hivatalos program mellett a kiújult szívpanaszaival kezelték a balatonfüredi szanatóriumban. Ennek emlékéét őrzi Balatonfüreden a költő által elültetett fa, az 1957-ben róla elnevezett sétány és a sétányon, az emlékfá mellett 1956-ban elhelyezett mellszobor.

⁴ Magyarország 1948. november 18-án veszi fel hivatalosan a diplomáciai kapcsolatot Indiával, majd nem sokkal ezután, 1951-ben megnyitja első újdelhi nagykövetségét. 1959-ben a diplomáciai kapcsolatokat nagykövetségi szintre emelik.

⁵ Magyarországon a kommunizmus végét tulajdonképpen a Magyar Köztársaság kikiáltásának időpontja, 1989. október 23-a hozta el.

jelentős mértékben meghatározta és sok esetben eltorzította az államszocialista rendszer által az élet minden területére rákényszerített szocialista-kommunista ideológia. Végül pedig említést kell tenni röviden arról a periódusról is, amely 1990-ben kezdődött és napjainkig tart, és amelynek legfontosabb jellemzője talán az, hogy a kommunista rezsim bukását követően a két ország kapcsolatában is egy minőségi változás következik be azáltal, hogy az megszabadul az állami ideológia terheitől.

Végezetül fontosnak tartom már az elején leszögezni, hogy jelen tanulmány nem a teljesség igényének jegyében született. Ha csupán csak a terjedelmi megkötéseket vesszük figyelembe, már akkor is le kell mondani arról, hogy a magyar–indiai kulturális kapcsolatok minden részletére kiterjedő szintézis álljon az olvasó előtt, arról nem is szólva, hogy jelen tanulmány egy jelenleg zajló kutatás részeredményeiről tud mindössze beszámolni.

MÓDSZEREK

A kutatás jelen fázisában alkalmazott módszereket nagymértékben meghatározta, hogy a vizsgálat szinte teljes mértékben a koronavírus által okozott pandémia idején zajlott. A vírus megjelenését megelőző néhány hónapban kínálkozott lehetőség a témával kapcsolatos könyvtári kutatásra, amelynek keretében azt vizsgáltam, hogy a magyar–indiai kulturális kapcsolatok terén milyen összegző, szintetizáló művek születtek, illetve próbáltam e könyveket elektronikus vagy nyomtatott példányban beszerezni. Azt követően azonban a lezárt országhatárok és a bezárt intézmények, csupán csak a világhálón, a magyarországi és nemzetközi adatbázisokban elérhető szakirodalom feldolgozását, rendszerezését és tartalomelemzését tették lehetővé. Mindez arra volt elégséges, hogy a jelen alap kutatás megszülethessen és kijelölje a további lehetséges vizsgálódások irányát.

EREDMÉNYEK

Az első korszak jellemzői és kiemelkedő személyiségei

Amint arra már fentebb utaltam, a magyar–indiai kulturális kapcsolatok történetének első nagy korszaka a 16. század és Kőrösi Csoma Sándor 1842-ben bekövetkezett halála közötti hosszú periódust jelöli. A mintegy három évszázadot felölelő időszak nem szűkülökdi a kulturális kapcsolatokban. A periódus elejére, az első száz-kétszáz esztendőre alapvetően az volt a jellemző, hogy különböző közvetítő nyelvek segítségével jutott el az indiai irodalom és kultúra Magyarországra. A magyar nyelvre lefordított irodalmi művek jelentős része a latin, a német és a török nyelveknek köszönhetően válik ismertté az egykori magyar nyelvterületen. Erre az időszakra leginkább buddhista és hindu tanítómesék és legendák fordítása volt a legjellemzőbb. Ezek közül pedig a legfontosabbak a Heltai Gáspár (1520–1574) által német nyelvből fordított *Ponciánus császár históriája*, valamint az Apafi Mihály erdélyi fejedelem korában szolgálatot teljesítő Rozsnyai (Rosnyai) Dávid⁶ (1641–1718) tolmács és íródeák által török nyelvből magyarra lefordított *Humájun-námé*, amely *Horologicum*

⁶ A marosvásárhelyi születésű Rozsnyai Dávid (1641–1718) életének jelentős részét a török Porta szolgálatában töltötte íródeák és tolmács minőségben. Karrierjének érdekessége azonban, hogy szolgálata alatt inkább az erdélyi fejedelmi udvarban tartózkodott, Konstantinápolyba csak ritkán, kivételes alkalmakkal tett látogatást. A szóban forgó művet görögényi fogsága alatt fordítja le (1678–1681). Később, mivel a mű kiadásra nem került, saját maga sokszorosítja másolással és juttatja el erdélyi nemesi családoknak.

Turcicum címen jelent meg. Továbbá a híres szanszkrit nyelvű tanmesegyűjtemény, a *Pancsatantra*⁷ fordítása (Bangha, 2011) is ide tartozik. Ennek első kiadására azonban egészen 1863-ig kellett várni.

A felvilágosodás és a romantika korában a Kelet iránti érdeklődés Európa-szerte tovább fokozódik. Nincs ez másképp Magyarországon sem. Ennek legszebb példái talán Csokonai Vitéz Mihálynak (1747–1786) *Az Ázsiai poézisről* szóló műve és a Verseghy Ferenc (1757–1822) által jegyzett, *Az emberi nemzetnek történetei* című történetírása. Mindkettő immár jelentős mértékben önálló munka (Bangha, 2011), kiemelkedően fontos abból a szempontból, hogy a magyar olvasót egy-egy olyan területre kalauzolja el, amely abban a korban kevésbé volt ismert. Így jelentős mértékben járultak hozzá az indiai kultúra, ez esetben az irodalom és a történelem, megismeréséhez. Arról is csak egy szűk rétegnek vannak információi, hogy az 1750-es években egy hollandiai egyetemen teológiai tanulmányokat folytató magyar, név szerint Vályi István volt az első, aki rámutatott, hogy az európai cigányok egy része által beszélt romani nyelv nagy valószínűséggel indiai eredetű (Lakatos, 2008; Hancock, 2010)⁸. Ez a megfigyelés vezetett később ahhoz a felfedezéshez, hogy a szanszkrit nyelv és az ebből kifejlődött hindi tulajdonképpen az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozik.

A korabeli magyar–indiai kapcsolatok alakításában nagy szerepet játszottak a magukat magyarnak valló, vagy Magyarország területén élő utazók. Az első magyar, aki ugyan nem saját akaratából, de közvetlen tapasztalatokon keresztül a helyszínen ismerhette meg Indiát nem más, mint az a Huszti György, aki az 1530-as években I. Szulejmán oszmán szultán seregében szolgálatot teljesítve érte el India nyugati partjait. Írástudó ember lévén tapasztalatairól feljegyzéseket készített, majd ezeket rendszerezve könyvet írt, melynek kézírata annak ellenére, hogy fennmaradt⁹, teljes egészében sosem került kiadásra.

Mindamellet, hogy ebben az időszakban számos más, az indiai írott kultúrához tartozó mű fordítása is napvilágot látott,¹⁰ mégiscsak a korszak legfontosabb és messzemenően kiemelkedő teljesítménye Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) nevéhez kötődik. Az őshaza felkutatása céljából elindult székely–magyar nyelvtudós mintegy két és fél évig tartó, megpróbáltatásokkal, kihívásokkal és veszélyekkel teli vándorlás után érte el India földjét. A kannami és phuktáli kolostorokban, a zanglai királyi erődben és a kalkuttai székhelyű Bengáli Ázsiai Társaságnál folytatott kutatásai eredményeképpen Kőrösi Csoma Sándor örökre beírta a nevét a keletkutatók nagykönyvébe. A mintegy két évtizedes, időnként embertelen körülmények között végzett munkájának nyomán született meg az első tibeti–angol szótár, a tibeti nyelv nyelvtani leírása, a Kandzsúr és a Tandzsúr¹¹ szövegeinek fordításai és a tibeti buddhizmus megértését lehetővé tevő terminológiai szótár (Sanghasen, 1992). Ezekkel az eredményekkel és megvalósításokkal nemcsak a tibetológia, hanem az India-kutatás terén is elvitathatatlan érdemeket szerzett, hiszen a tibeti vallási szövegek katalogizálásával és angol nyelvre történő fordításával jelentős mértékben járult hozzá India ókori és középkori történetének és

⁷ Az indiai *Pancsatantra* úgy van számontartva, mint a világ egyik legrégebbi és leghíresebb mesegyűjteménye, amely egyben a szanszkrit irodalom egyik legősibb nyelvméleke. Szakértők szerint a keletkezése a Kr. e. VI. századra tehető. A szóban forgó mű tulajdonképpen tanmesék gyűjteménye, amelynek egykori célja az indiai uralkodók gyerekeinek bölcsességre tanítása.

⁸ Hancock az említett műben egy saját kutatásra hivatkozva azt állítja, hogy a közhiedelemmel ellentétben Vályi István nem a leideni, hanem az utrechti egyetem hallgatója volt.

⁹ A kézirat két példányban is fennmaradt. Az első a *Georgii Huz peregrinatio Hierosolimitana* címet viseli és 1548. november 10-i keltezéssel van ellátva. Ezt a másolatot Huszti Pozsonyban készítette, és I. Ferdinánd német-római császárnak szánta. A kézirat az Osztrák Nemzeti Múzeumban található. Egy későbbi, 1566-ban írt és az eredetihez képest kiegészített példánya a kéziratnak a vatikáni könyvtárban található (Stepanić, 2011).

¹⁰ Érdemes még megemlíteni az ugyancsak közvetítő nyelvből fordított két *Pancsatantra*-kiadást. Az első a Pataky Sámuel-féle fordítás, amely *A régi indusok bölcselkedései* címmel jelent meg 1781-ben Egerben. Ezt követte Csehi (Tsehi) András és Zoltán József fordítása, amely 1783-ban jelent meg Kolozsváron és a *Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei* címmel látott napvilágot.

¹¹ A tibeti buddhista szent szövegek két nagy gyűjteménye.

kultúrájának (irodalmának, vallásának, filozófiájának) megismertetéséhez. Ez annak tulajdonítható, hogy a Csoma által angolra lefordított tibeti művek jelentős része indiai eredetű, amelyek szanszkrit vagy páli nyelvű forrása azonban nem vagy csak részben maradt fenn az utókor számára. Mindezen elvitathatatlan és saját korának nemzetközi szinten egyedülálló tudományos érdemei mellett nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy munkássága és elért eredményei mennyire fontos szerepet játszottak a későbbi magyar–indiai kapcsolatokban. Tudományos érdemeiért a Magyar Tudós Társaság 1833-ban levelező tagjává választotta, 1834-ben pedig a Bengáli Ázsiai Társaság tiszteletbeli tagja címmel tüntették ki.

Végezetül pedig nem mehetünk el szó nélkül a magyar származású festő, Schöff (Schoeff) Ágoston (1809–1888) személye mellett sem. Az ő neve úgy került be a magyar köztudatba, mint az egyetlen hiteles Kőrösi Csoma Sándorról készült portré szerzője, de azt már sokkal kevesebben tudják róla, hogy az 1838–1842 között Indiában eltöltött évei alatt jelentős mértékben járult hozzá kora történelmi személyiségeinek és eseményeinek művészi megőrkítéséhez. Több festményen örökítette meg például Lahore uralkodóját, Rándzsit Szingh maharádzsát, annak családját és udvartartását. Az Indiában készült festményeinek jelentős része a pakisztáni Lahore Fort Museumban (Prince Bamba Collection) látható,¹² de több kiállított példány található például a Nagy Britanniában, Derbyben működő National Sikh Heritage Centre & Holocaust Museumban is.

A második korszak jellemzői és kiemelkedő személyiségei

Ellentétben az első korszakban megjelent irodalmi, vallási és filozófiai művekkel, a Kőrösi halálától Tagore magyarországi látogatásáig terjedő periódusban (1842–1926) nagy számban megjelent fordítások többsége immár a közvetítő nyelvek kiküszöbölésével, az eredeti nyelvből kerül lefordításra, ami jelentős mértékben növeli e szövegek értékét. A teljesség igénye nélkül érdemes megemlíteni a Fiók Károly (1857–1915) által jegyzett *Mahábhárata* (1885) és *Rámájána* (1903) részfordításokat, valamint Kalidásza drámájának, a *Sakuntalának* a fordítását (1887), a Brassai Sámuel (1797 /1800–1897) által jegyzett *Hitópadésa*-fordítást (1884) vagy a Michálek Manó (1838–1894) fordításában megjelent, ugyancsak Kalidásza-szerzemény, a *Kumáraszambhava* I. énekének fordítását. 1914-ben lát napvilágot az Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztályának kiadásában Manu törvénykönyvének első magyar fordítása is, amely Büchler Pál (1877–1946) nevéhez fűződik.¹³ Ugyancsak ebben a korszakban születnek a legjelentősebb Schmidt József-fordítások (1868–1933) és önálló művek. Elég, ha csak a *Pancsatantra* első teljes magyar nyelvű fordítására utalunk (1924), de emellett számos indiai dráma fordítását is megjelenteti. Önálló munkái közül említést érdemelnek *Az ó-ind epika* (1921) és *A szanszkrit irodalom története* (1923) irodalomtörténeti, a *Buddha élete, tana és egyháza* (1920), valamint *Az ind filozófia* (1923) című vallás- és filozófiatörténeti monográfiák.

Ebben a korszakban alkot Duka Tivadar (1825–1908), aki a világosí fegyverletétel után elhagyva kényszerül Magyarországot és úgy dönt, hogy brit színekben orvosi szolgálatot vállal Indiában. Megérkezve a távoli országba, először a bengáliai angol hadsereg katonaorvosaként tevékenykedik, majd területi orvosként teljesít szolgálatot. Kalkuttai tartózkodása idején kapcsolatba került a Bengáli Ázsiai Társaság egyik hivatalnokával, akinek biztatására nekifogott feltárni Kőrösi Csoma Sándor életét és indiai munkásságát. Duka Tivadar az első Kőrösi-monográfia szerzője, amely 1885-ben

¹² Itt található például az a nagyméretű festmény, amely a maharádzsát és udvartartását ábrázolja (487 x 254 cm) vagy egy másik híres festménye, amely Rándzsit Szinghet és kíséretét ábrázolja az amritszári Aranytemplomnál (193,5 x 104 cm).

¹³ Büchler Pál. 1915. *Manu törvényei*. Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület.

jelent meg angol és magyar nyelven.¹⁴ Ugyanakkor fontos szerepet játszott Stein Aurél (1862–1943) karrierjének alakulásában is, ugyanis a Kelet iránt érdeklődést mutató fiatal magyar kutató Duka Tivadar segítségével jut ki 1887-ben Indiába. Annak ellenére, hogy Stein a Belső-Ázsiában végzett régészeti feltárásoknak¹⁵ köszönhetően vált világhírűvé, jelentős mértékben járult hozzá direkt és indirekt úton a magyar–indiai kapcsolatok gyarapításához. Mindenekelőtt fontos hangsúlyozni, hogy nevéhez fűződik a 12. században keletkezett és szanszkrit nyelven megírt *Rádzsatarangini* fordítása, amely tulajdonképpen az egyetlen hiteles forrása a nyugat-indiai térség, ezen belül is Kasmír középkori történetének. Tudományos érdemeit mind a brit, mind pedig a magyar tudományos élet elismerte. Denisson Ross, a British Museum Stein-gyűjteményének a katalogizálásával megbízott orientalista Steinről tett nyilatkozatát idézi Bethlenfalvy Géza egyik tanulmányában: „[r]itkán egyesült egy személybe ennyi adottság a felfedezésre, [...] tudós, történész, geográfus, és atléta egy személyben. Ez a nagy magyar két nép büszkesége, és mindenki csodálatára rászolgál.” (Bethlenfalvy, 1987).

A korszak egyik legfontosabb eseménye az 1873-as esztendőhöz kötődik, amikor a Pázmány Péter Tudományegyetemen létrehozzák az Indoeurópai Nyelvészeti Intézetet. Ez az intézet egészen 1920-ig működik. Témánk szempontjából ez azért jelent fontos mérföldkövet a magyar–indiai kapcsolatokban, mert ettől a pillanattól kezdve a szanszkrit nyelv oktatása intézményesül. Annak ellenére, hogy érdemes lenne hosszasan írni ennek a történeti pillanatnak a fontosságáról, most be kell értnünk annyival, hogy fennállása alatt az intézetet olyan kiváló szakemberek irányították, mint Mayr Aurél (1846–1915) vagy Schmidt József (1868–1933). Az 1920. esztendőt követően a szanszkrit nyelv oktatása nem szűnik meg, csupán csak veszít a súlyából azáltal, hogy nem intézeti keretek között zajlik. A formális keretek között történő újjászervezés Harmatta János nevéhez fűződik, akinek az irányítása alatt immár az Eötvös Loránd Tudományegyetemen jön létre az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék.

Itt kell megemlíteni azt is, hogy 1919-ben alapítják a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeumot, amely nagyon gyorsan Magyarország legnagyobb indiai gyűjteményével rendelkező múzeumává válik. A múzeum létrejöttében kiemelkedő szerepe volt a névadó kereskedő, fényképész és műgyűjtő Hopp Ferencnek, aki öt világ körüli utazása során felvásárolt műtárgyakkal tulajdonképpen megteremtette a múzeumalapítás lehetőségét. Végrendeletében teljes gyűjteményét és a mai Andrassy út 103. szám alatt található villáját a magyar államra testálta azzal a céllal, hogy létrejöhessen a mai múzeum. A gyűjtemény bővítésében kiemelkedő szerepet játszott Duka Tivadar (1825–1908), akinek a Nemzeti Múzeum részére ajándékozott gyűjteménye átkerült az újonnan alapított múzeumba. Az indiai gyűjtemény bővítéséhez nagymértékben járult hozzá a Delhiben elhunyt magyar származású műtárgykereskedő, Schwaiger Imre (1864–1940), aki nyugdíjba vonulása alkalmával a brit fővárosban található üzletének felszámolására készülve négy nagy ládányi anyagot ajándékozott a múzeumnak. Az indiai anyag folyamatos gyarapításában kulcsszerepe volt a múzeum egykori igazgatójának, az erdélyi születésű művészettörténésznek, Felvinczi Takáts Zoltánnak (1880–1960) is (Fehér, 1987).

A mindenkori magyar–indiai kapcsolatok egyik legkiemelkedőbb momentuma Rabindranáth Tagore magyarországi látogatásához kötődik. Az 1913-ban irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett író,

¹⁴ Az angol nyelvű kiadvány Londonban jelenik meg *Life and Work of Alexander Csoma de Kőrös* címmel. A magyar nyelvű monográfia címe *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai*, és Budapesten jelenik meg.

¹⁵ Az 1900–1901, 1906–1909 és 1913–1916 között szervezett három régészeti expedíció alkalmával felbecsülhetetlen fontosságú felfedezéseket tesz, amelyek eredményeképpen nagyon értékes tárgyi leletek kerülnek elő. Talán legnagyobb felfedezése a mai Kína területén, a Gobi-sivatag szélén található dunhuangi (tunhuagi) Ezer Buddha barlangtemplom-együttes egy elfalazott cellájában megtalált óriási mennyiségű és nagyon régi kézirat- és festménygyűjtemény (szanszkrit, kínai, tibeti és más ázsiai nyelven megírt kéziratok, apró kegyeleti tárgyak, buddhista festmények és szobrok stb.). A feltárt kincsek a londoni és delhi múzeumok gyűjteményét gazdagítják, a fennmaradt művei pedig mind a mai napig haszonnal forgathatók. A dunhuangi felfedezésben kulcsszerepe volt Lóczy Lajos földrajztudós, aki Széchenyi Béla expedíciójának tagjaként már járt a barlangtemplomoknál (Miklós, 1999).

költő, filozófus, zeneszerző már Budapestre érkezése előtt igencsak nagy figyelemnek örvendett Magyarországon. Ha a legmagasabb irodalmi díj odaítélése előtt a bengáli költőóriás szinte teljes mértékben ismeretlen volt is a magyar közvélemény számára, ez a helyzet rövid időn belül teljes mértékben megváltozott. Az első Tagore-fordítások már 1913-ban napvilágot láttak,¹⁶ majd ezt követően Kelen Ferenc, Babits Mihály, Áprily Lajos, Kopácsy Margit stb. fordításában számos Tagore-mű jelenik meg magyarul (Bangha, 2011). Tulajdonképpen elmondható, hogy az 1926-os magyarországi látogatását megelőzően magyar nyelven olvasni lehet verseskötetei közül a *Szerelmi ajándékot* (1921), az *Eltévedt madarakat* (1921), a *Daláldozat–Gítándzsalit* (1922), a *Növekvő holdat* (1922), az *Átkelést* (1922) és a *Szüretet* (1923). Hasonlóképpen lefordításra került három drámája is: a *Csitra* (1920), *Az áldozat* (1920) és *A postahivatal* (1922). Regényei közül ugyancsak három kerül lefordításra, mégpedig a *Bimala* (1921), a *Hajótöröttek* (1922) és a *Gora* (ebből csak az 1973-as reprint kiadás maradt fent). Novelláskötetei közül a *Mashi* (1920), a *Volt egyszer egy király* (1920), a *Szerencsét hozó pillanat* (1921), a *Hazatérés* (1921) és az *Éhes kövek* (1922) jelentek meg teljes vagy részleges fordításban. Mindezek mellett kiadásra kerül magyar nyelven három nagyobb tanulmánya is, *Az élet megismerése: Sadhana* (1921), *A lélek sugallata* (1922) és a *Nacionalizmus* (1922), valamint az *Emlékeim* (1922) címet viselő emlékirata is (Wojtilla, 1987; Bangha, 2011).

Mindezek mellett Baktay Ervin 1921-ben megjelentet egy rövid, mindössze 48 oldalas Tagore-életrajzot (*Rabindranath Tagore*), melyet 1922-ben immár 272 oldalra kibővítve újra kiad *Rabindranath Tagore, az ember, a művész és a bölcs* címmel.

A fentiek fényében megállapítható, hogy az 1926. évi magyarországi látogatásakor Tagore a magyar értelmiség körében ismert személyiségként van jelen. A Keleti pályaudvarra érkezésekor népes tömeg köszönti az indiai költőt. Hasonlóan sokan vannak jelen az október 26-án a Zeneakadémián megtartott *Civilizáció és fejlődés* című előadásán. Az eseményről több feljegyzés is fennmaradt; a korabeli sajtóban olyan személyiségek írtak ezzel kapcsolatban, mint Kosztolányi Dezső vagy Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület erdélyi származású püspöke (Ravasz, 1926).

Tagore magyarországi látogatásának máig fellelhető tárgyi emléke is van, amely a Magyarországon élő indiai közösség és az idelátogató indiaiak számára egyfajta zarándokhely. A költőt a balatonfüredi szanatóriumban kezelték szívpanaszaiival, ő pedig hálájának jeléül indiai szokás szerint fát ültetett el a Balaton partján. A fa ma is megtalálható az időközben a költőről elnevezett sétányon, amelyet 1956. október 9-e óta egy Tagore-mellszobor is díszít. Magyarországi kezelésére és a balatonfüredi szívkórházra a költő mindig nagy szeretettel és elismeréssel gondolt vissza (Baktay, 1941). Végezetül pedig fontosnak tartom hangsúlyozni, mint a korszak egyik érdekességét, hogy ebben a periódusban a magyar arisztokrácia köréből többen is megfordulnak hosszabb-rövidebb ideig Indiában. Olyan híres családok leszármazottai kerültek közvetlen kapcsolatba az indiai kultúrával, mint az Andrássy vagy a gróf Széchenyi családok. Ebben a gondolatkörben kívánkozik említésre az a tény is, hogy fiatal tisztként jut el Indiába vitéz Horthy Miklós, Magyarország későbbi kormányzója (Bangha, 2011).

A harmadik korszak jellemzői és kiemelkedő személyiségei

Tagore magyarországi látogatása jelentős mértékben meghatározta a magyar–indiai kapcsolatok fejlődését, alakulását. Egyrészt még inkább ráirányította a magyarok figyelmét a távoli India

¹⁶ Az első fordítók egyike Babits Mihály, aki a *Gítándzsalit* fordít részleteket és közli a *Nyugatban*.

kultúrájára. Másrészt pedig az a tény, hogy a vendég nagyon jól érezte magát magyarországi tartózkodása idején,¹⁷ jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy később, a korszak egyik modern oktatási központjának számítót, a nyugati és indiai kultúra találkozását és szintézisét lehetővé tevő sántiniketáni egyetemen vendégül lásson olyan híres magyar tudósokat és művészeket, mint Baktay Ervin indológus, Germanus Gyula orientalista, Sass-Brunner Erzsébet és lánya, Brunner Erzsébet festők, vagy Balázs Ferenc erdélyi unitárius lelkész.

A sántiniketáni látogatók sorát Balázs Ferenc (1901–1937) nyitja, aki a világ körüli útját dokumentáló könyvében elismerően ír Tagoréről és az itt szerzett tapasztalatairól. Mélységes csodálattal tölti el a látogatót Tagore sokoldalú személyisége, aki egyszerre tud lenni „költő, filozófus, zeneszerző, nevelő, társadalomújító, családapa, szent, barát, tudós és hívő.” (Balázs, 1975). Annak ellenére, hogy a világgörülű útja alatt szerzett tapasztalatokat és élményeket rögzítő könyve, a Kolozsváron megjelent *Bejáróm a kerek világot* című útirajzán kívül nem sokat ír Indiáról, az ott szerzett tudás és tapasztalat többféleképpen is visszatér lelkészi, közösség- és társadalomszervezői munkájában, amelynek szellemisége messze meghaladta saját korát.

Kevésbé pozitívan nyilatkozik a Tagoréval való találkozásáról Baktay Ervin (1890–1963), aki 1929 első napjaiban érkezik meg Sántiniketánba, és a költővel való személyes találkozás annyira negatív, kiábrándító élmény volt Baktay számára, hogy a tervezettnél hamarabb távozik Tagore egyeteméről. Csalódottságának oka az általa jól ismert tagorei művészet nagysága és mélysége, valamint a művek mögött álló személy viselkedésében, viszonyulásában megnyilvánuló emberi természet között húzódo szakadék. A költőt távolságtartónak, zárkózottnak és hűvösnek írja le visszaemlékezésében. Ugyanakkor azt is megállapítja a magyar indológus, hogy miközben Tagore irodalmi műveiben magasztalja a lemondást és az egyszerűséget, igénytelenséget, az őt körülvevő környezet egyáltalán nem erről árulkodik (Baktay, 1941).

Az orientalista India iránti szenvedélye saját bevallása szerint gyerekkorából származik. Középiskolás korában került kapcsolatba először az indiai kultúrával. A *Sakuntala* magyar fordításának elolvasását követően nagyon furcsa, megmagyarázhatatlan élményekkel és tapasztalatokkal gazdagodott. A mű által feltáruló világ egyszerre volt számára furcsa és titokzatos, ugyanakkor nagyon ismerős is. Úgy érezte, mintha egy előző életében szerzett tapasztalatok elevenedtek volna meg benne (Bethlenfalvy, 1990).

Baktay Indiában eltöltött évei és az ez idő alatt felhalmozódott tudásanyag és tapasztalatmennyiség eredményeképpen megszületett cikkek, tanulmányok és könyvek jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Magyarországon az indiai kultúra iránti érdeklődők első kézből juthassanak megbízható információkhoz. Egyike kora legfelkészültebb és legtöbbet publikáló orientalistáinak. Amennyiben a magyar–indiai kulturális kapcsolatok felől közelítünk a Baktay által hátrahagyott szellemi hagyatékhöz, talán a legfontosabb művei közé a Tagoréről írt munkája, az *India* címen 1931-ben megjelent kétkötetes könyve, a Kőrösi Csoma Sándorról írt művei és az ugyancsak két kötetben megjelent *Indiai éveim* című munkája tartozik. Ha a nemzetközi ismertség és elismertség irányából közelítünk a szerzőhöz, akkor azonban egyértelművé válik, hogy az indiai művészettörténettel foglalkozó monográfiája, az 1958-ban megjelent *India művészete* hozta el számára a nemzetközi hírnevet.¹⁸ Munkásságának egyedisége talán abban ragadható meg leginkább, hogy írásaiban az indiai élet és kultúra minden területéről tudósít, beleértve az egyszerű emberek életét, a vallást, a hagyományokat,

¹⁷ Erről Balázs Ferenc ír a sántiniketáni látogatásáról szóló könyvrészletben: „S a magyarokat kiváltképpen szeretem. Egyszerűek, természetesekek, emberiek. Egész Európában közöttük éreztem magamat a leginkább otthon.” (Balázs, 1975)

¹⁸ A könyv *Die Kunst Indiens* címmel 1963-ban megjelent német fordításban is, ami sokkal nagyobb láthatóságot biztosított Baktay számára a nemzetközi porondon is.

az épített örökséget vagy akár az indiai tájat. Művei kitűnően ötvözik a tudományosságot és a könyved olvashatóságot, ennek is köszönhető népszerűsége.

Ugyancsak a Sántiniketánba érkező magyarok sorába tartozik Germanus Gyula (1884–1979) is, aki Tagore meghívását elfogadva három esztendőn keresztül az arab irodalommal és az iszlámmal kapcsolatos tárgyakat oktatott a költő által működtetett egyetemen. Útjára elkíséri felesége, G. Hajnóczy Rózsa is, aki később indiai emlékeit és tapasztalatait a nagyszerű *Bengáli tűz: Három év története* című regényében osztja meg a magyar olvasóközönséggel.¹⁹ Germanus a Magyarországra történő hazatérése után indiai éveiről, az ott szerzett tapasztalatokról nagyon kritikusan fogalmazott, magáról Tagoréről és Gándhíróól is lesújtó véleménnyel volt. Az indiai történelem két kiemelkedő alakját képmutatónak és zsarnoknak írja le. Baktayhoz hasonlóan Tagorénak felrója azt, hogy miközben műveiben az egyszerűséget énekel meg, ő maga nem ilyen, hanem sokkal fényűzőbb körülmények között éli hétköznapiját. Ráadásul a sántiniketáni telepen élő alkalmazottaktól nemcsak az egyszerűséget és a lemondást várja el, hanem még uralkodik is felettük. Gándhíróól azt tartja, hogy egy számító, ravasz személy, aki saját céljai érdekében kihasználja az indiai emberek passzivitását (Bangha, 2011). Ugyanakkor elítéli azt a fajta romantikus viszonyulást Indiához, amely abban az időben az európai értelmiségi körökben oly divatos volt, és egyértelműen állást foglal a Gándhí neve által fémjelzett függetlenségi harc céljai tekintetében is. Erről a Budapesti Szemle 1933-ban megjelent egyik számában a következőképpen ír: „India jövőjét csak a brit birodalom politikai keretein belül, mint annak szerves része, az európai civilizációnak mennél szélesebb rétegekben való elterjesztésével tudja biztosítani. Ne eszményítsük a múltat és ne ítéljük meg egyoldalúan a nagyszerű templomromok és síremlékek után. Európa lenézett materializmusával és gépeivel sokkal inkább felszabadította az emberi szellemet, mint az elvont indiai filozófia, amely 100 millió lelket kuliorsban túrt meg. Ne eszményítsük a múltat a ma szemüvegén át, ne csak egyes kiválók magasröptű gondolatait lássuk benne, hanem táruljon szemünk elé a zsarnokság, az éhínség a kimaradt monszun után, a fertőző betegségek és a még inkább fertőző babonák sora. Az angol uralom hozta azt a materiális kultúrát, amely demokráciát, hírlapot, vasutat, törvényszéket, orvos-tudományt és «last but not least» a mai India legdrágább törekvését, a nemzetiséget és jogegyenlőséget teremtette” (Germanus, 1933).

Később az indiai évekről kialakult véleményét jelentős mértékben megváltoztatja. A '60-as években többször is pozitív felhanggal, elismerő módon beszél Tagoréről és Sántiniketánról: „A költő, akit munkatársai »Gurudev« (isteni tanító)-nak neveztek, európai és indus tanárokkal, művészekkel egy nagyszabású tudományos szintézist hozott létre, amely hivatva volt India sajátos szerepét a világ elé tárni: a fajok és nemzeteknek a közös munka által a népek javára való együttműködését. Angol, amerikai, holland, orosz, francia, cseh, német, olasz tanárok mellett japáni, kínai, tibeti és természetesen nagyszámú indiai kutatók és tanárok egymás előadásait látogatták és kölcsönösen támogatták egymást tudományos munkájukban” (Germanus, 1956). Pár sorral lennebb pedig a következőképpen ír: „Sántiniketánban nem volt tanulási kényszer. A tudásvágy csábította oda India minden részéből a fiatalságot, közöttük nyolcvan diáklányt, ami akkoriban merész újítás volt Indiában. Tagore halála után Sántiniketán állami egyetem lett” (Germanus, 1956).

Hogy minek köszönhető ez a diskurzusváltás Germanus esetében, több elmélet is létezik. Anélkül azonban, hogy a részletekbe elmélyednénk, talán az tűnik a legelfogadhatóbbnak, amely mindezt a kor kulturális szellemiségével hozza kapcsolatba, hangsúlyozva, hogy a 30–40-es években Tagore

¹⁹ Itt kell megemlíteni azt, hogy mind a mai napig vita zajlik arra vonatkozóan, hogy a megnevezett regényt valóban Hajnóczy Rózsa írta vagy sem. A legújabb kutatások szerint nagy valószínűséggel a könyvet a Germanus házaspár együtt írta.

megítélése és népszerűsége jelentős mértékben csökkent, majd India függetlenné válását és az 1956-os magyarországi forradalmat követően újra megnövekszik: az időközben szabaddá vált baráti India legnagyobb költőjét, a szabadság dalnokát ünnepli a magyar olvasóközönség (Bangha, 2011).

És ha már a sántiniketáni Tagore-egyetemen vagyunk, akkor nem tehetjük meg, hogy ne szóljunk a két magyar festőről, Sass-Brunner Erzsébetről (1889–1950) és lányáról, Brunner Erzsébetről (1910–2001), akik egy misztikus hívásnak, egy furcsa álomnak eleget téve 1930-ban érkeznek meg Indiába,²⁰ majd rövid bombayi tartózkodás után utaznak el Kalkuttába, ahol találkoznak Tagoréval. A személyes találkozást követően kisebb-nagyobb megszakításokkal hosszú éveket töltenek a sántiniketáni egyetemen, majd végleg letelepednek Indiában.²¹ Ha Sass-Brunner Erzsébet festészetét sokkal inkább a misztikus témák, a himalájai tájképek és a hindu istenábrázolások jellemzik, akkor a fiatalabbik Erzsébet munkái közül kiemelkedő értékkel bírnak az arcképek, a portrék. A hátrahagyott művészi hagyaték számos olyan portrét tartalmaz, amelyek a kor híres indiai személyiségeit örökíti meg, de szép számmal akadnak olyanok is, amelyek indiai szent életű embereket vagy csak egyszerű parasztokat ábrázolnak. Az elsők között volt, aki megfestette a Dalai Láma, Rabindranáth Tagore, Mahátmá Gándhí, Dzsaváharlál Nehru, Szarodzsiní Nájdu, a gyermek Rádzsív Gándhí és testvére, Szándzsáj Gándhí, valamint számos más történelmi személyiség portréját. Festményeinek művészi értékéről mind Tagore, mind pedig Gándhí elismerő szavakkal nyilatkoztak (Bethlenfalvy, 1979).

A fiatalabbik Erzsébet művészi teljesítményét mind az indiai, mind pedig a magyar állam elismerte és kitüntette. Az indiai kormányzat 1985-ben megítélte a festőnő számára az egyik legmagasabb szintű, művészeti tevékenységért odaítélhető elismerést, a PadmaSri díjat.²² Magyarországon 1988-ban tüntették ki először. Ekkor a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét adományozták neki, majd a rendszerváltást követően, 1995-ben a Köztársaság Középkeresztje kitüntetését is megkapta. További két kitüntetés volt számára az, amikor 1997-ben a sántiniketáni egyetem díszdoktorrá, szülővárosa, Nagykanizsa pedig díszpolgárrá avatta. Munkáinak egy jelentős része halála után hazakerült Magyarországra. Ezek egy része a nagykanizsai Thury György Múzeum gyűjteményébe került, másik része pedig a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum festménytárát gazdagítja.

Ugyancsak a két ország kulturális kapcsolatának egyik szimbolikus, ikonikus figurája a magyar–indiai származású festő, Amrita Sher-Gil (1913–1941), aki annak ellenére, hogy nagyon fiatalon, mindössze 28 évesen életét vesztette, mind a mai napig a modern indiai festészet legnagyobb befolyással bíró és úttörő jelentőségű képviselőjének és India legjobban jegyzett női festőjének tartanak. A szikh arisztokrata apától és magyar zsidó anyától származó művész Budapesten született és gyerekkorának egy jelentős részét is Magyarországon tölti, majd egy rövid indiai tartózkodás után a család Párizsba költözik, hogy a tehetséges Amrita a kor egyik legjobb művészeti egyetemén, az École Nationale Des Beaux Arts-on tanulhasson festészetet.²³ Élete utolsó évei újra Indiában találják, ahol megfesti művészi karrierjének legjelentősebb és legértékesebb darabjait. Munkáiban,

²⁰ Az első világháborút követően Sass-Brunner Erzsébet egzisztenciális válságban szenved, és ekkor találkozik Tagore munkásságán és személyiségén keresztül az indiai kultúrával. 1929 tavaszán úgy dönt, hogy elhagyja Magyarországot és Indiába megy. Magával viszi lányát is, aki a dél-olaszországi tartózkodásuk alkalmával egy furcsa, misztikus álmot lát, amelyben egy öreg, fehér hajú és szakállú férfi jelenik meg előtte egy mécsessel a kezében és arra kéri őt, hogy a fényt vigye el a világ minden részébe. Az anya az álomban felismerni véli Tagorét és az álom hatására levelet ír a költőnek, magyar nyelven, a borítékra pedig annyit ír, hogy Rabindranáth Tagore, India. A levélre két hónap elteltével válasz érkezik, amelyben a költő meghívja a festőnőt és lányát Sántiniketánba.

²¹ 1935 és 1938 között a Brunnerék látogatást tesznek Japánban, az Amerikai Egyesült Államokban, Angliában és Magyarországon. Ezt követően, 1938-ban meghívást kapnak a barodai maharádzsától, hogy neki dolgozzanak, ezért úgy döntenek, hogy visszatérnek Indiába. A visszatérést követően az anya és lánya teljes életét Indiában élte le, sírjuk a Himalája lábainál, Nainitalban található.

²² Az indiai állam által adományozott Padma Sri díj a magyarországi Kossuth-díjnak feleltethető meg.

²³ Édesapja, Umrao Singh Sher-Gil (1870–1954) pandzsábi gazdag arisztokrata család sarja, édesanyja pedig Gottesmann Marie-Antoinette (1881–1949), aki nem más, mint Baktay Ervin lánytestvére.

annak ellenére, hogy ezek túlnyomó része az indiai realitásra és hagyományokra reagál, könnyen felismerhető az európai hatás is. Az indiai Frida Khalóként is emlegetett művésznő sikere és hírneve sokkal nagyobb volt Indiában, mint Magyarországon, ahol azonban az elmúlt időszakban több életrajz, tanulmány, katalógus is megjelent,²⁴ valamint kiállításokra is sor került.²⁵ Az a monumentális életmű, amellyel a magyar közönség nemrég kezdett el ismerkedni, Indiában nemzeti kincs. Munkái, amelyek ritkán kerülnek aukciós házak licitjeire, igencsak nagy érdeklődésre tartanak számot. A New York-i Sotheby's 2015. márciusi árverésén 2,92 millió dollárért cserélt gazdát az 1933-ban festett önarcképe, amellyel minden idők legdrágábban eladott, indiai festőnőtől származó alkotássá vált. Indiában a festményeit nemzeti műkinccsé nyilvánították, és a Modern Művészetek Nemzeti Galériájában tekinthetők meg.

A fentebb felsorolt személyek esetében talán közös vonásként az fedezhető fel, hogy tudományos munkáságukkal vagy művészeti alkotásaikkal jelentős mértékben járultak hozzá a magyar–indiai kulturális kapcsolatok elmélyítéséhez, intenzívebbé tételéhez. Fokozottan igaz ez Brunner Erzsébet és Amrita Sher-Gil esetében, akik aranybetűkkel írták be nevüket a festőművészet történetébe, és akikre mindkét ország úgy tekint, mint saját művészeikre.

A negyedik korszak jellemzői és kiemelkedő személyiségei

A negyedik korszak a legrövidebb periódust öleli fel, hiszen 1947-ben, India függetlenné válásának évében kezdődik és 1989-ig, a magyar rendszerváltásig tart. Ennek a periódusnak a legfontosabb momentuma India 1947. augusztus 15-i függetlenné válása, hiszen ez egy új korszakot nyitott meg a magyar–indiai kulturális kapcsolatokban. Magyarország nagyon korán, már 1948-ban diplomáciai kapcsolatot létesít Indiával, amelyet három évvel később nagykövetségi rangra emel. Egy kezdeti rövid és ellenséges periódust követően²⁶ a két ország közötti viszony nemcsak, hogy rendeződik, hanem kimondottan szorosra válik. Főleg az 1955-ös szovjet–indiai magas rangú kölcsönös látogatás eredményeképpen,²⁷ amely mindkét fél részéről egyértelmű kifejezése volt az együttműködés iránti elkötelezettségnek.

A két ország baráti viszonyának legjobb példái a kölcsönös magas szintű állami látogatások. A tárgyalt periódusban, azaz négy évtized alatt magyar részről két elnöki és három miniszterelnöki látogatásra²⁸ került sor, az indiai fél részéről pedig három államfő és két miniszterelnök²⁹ látogatott el Magyarországra. Ezen magas rangú látogatások alkalmával a két fél számos egyezményt írt alá. A téma szempontjából a legfontosabb ezek közül az 1962-ben megkötött Indo-Hungarian Exchange Program volt, amely kölcsönösen lehetővé tette a két ország egyetemi hallgatói, kutatói és művészei számára azt, hogy tanulmányokat folytassanak a másik országban. Ez a mobilitási program jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a két ország között élő kulturális kapcsolatok jöjjenek létre,

²⁴ Rónay Eszter: *Amrita Sher-Gil. Kiállítás katalógus* (2001), Keserű Katalin: *Amrita Sher Gil* (2007), Alfredo de Braganza: *Amrita. Egy magyar nő, aki India legnagyobb festőművésze lett* (2016).

²⁵ 2001-ben és 2013-ban Budapesten, 2015-ben pedig Zebegényben nyílt kiállítás Amrita Sher-Gil emlékére.

²⁶ A Rákosi-korszak idején (1947–1956) India tulajdonképpen nem tartozik a baráti országok közé. A magyar politikai elit Gándhí-t a nép ellenségének tekinti, aki vallási fanatizmusával ellehetetleníti az indiai nép öntudatra ébredését, Nehrut pedig egyenesen az indiai polgárság képviselőjének tekinti, aki nem az egyszerű emberek pártján áll, hanem az imperializmust szolgálja.

²⁷ 1955 májusában először Nehru érkezik hivatalos látogatásra a Szovjetunióba, majd decemberben Hruscsovot fogadják Delhi-ben.

²⁸ Magyar államfők közül Losonczi Pál (1969 és 1976), míg a miniszterelnökök közül Münnich Ferenc (1962), Kállai Gyula (1966) és Fock Jenő (1974) tett hivatalos látogatást Indiába.

²⁹ Indiai részről Zakir Hussain (1958), V. V. Giri (1970) és Fakhruddin Ali Ahmed (1976) államelnökök, valamint Indira Gándhí (1972) és Rádzsiv Gándhí (1988) miniszterelnökök voltak hivatalos látogatáson Magyarországon.

rövidebb vagy hosszabb idejű tanulmányi vagy továbbképzési programok keretében az érdekeltek elmélyíthessék tudásukat, ismeretüket. Ennek a programnak fontos szerepe volt az új magyar orientalista-, indológus- és nyelvészgeneráció felnövekedésében és kiteljesedésében, hiszen közülük a programnak köszönhetően nagyon sokan tanulhattak, képezhették magukat indiai egyetemeken, kutatóintézetekben. 1952-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen újraindítják az Indoeurópai Nyelvészeti Intézetet, amely 1956-ban kap megbízást arra, hogy oktatni kezdje a szanszkrit nyelvet és a szanszkritológiát, majd később, az 1980-as évektől kezdik tanítani a hindi nyelvet és számos indológiai tárgyat. Az évtizedek folyamán innen kerültek ki Magyarország legkiválóbb indológusai³⁰ (Tóttóssy, 1987; Négyesi, 1987).

Ugyancsak a két ország közötti baráti viszony szép kifejeződése az is, hogy 1956-ban Balatonfüreden, annak a fának a közvetlen szomszédságában, amelyet Tagore ültetett magyarországi tartózkodása idején, az indiai külügyminiszter-helyettes, A. K. Csandra és India magyarországi nagykövete, Krishna Menon jelenlétében került sor annak a Tagorét ábrázoló mellszobornak a felavatására, amelyet az indiai állam adományozott Magyarországnak. Az ünnepségen jelen voltak a magyar állam magas rangú képviselői, és szép számban képviseltette magát a magyarországi szakma is. Ott volt Baktay Ervin, Ligeti Lajos, Rusznyák István, az MTA elnöke, Ignótus Pál, a Magyar Írók Szövetségének elnökségi tagja. Az eseményről a Magyar Nemzet október 9-i számában Germanus Gyula ír *Emlékezés Rabindranath Tagoréra* címmel. A szoboravatásról a kor fontos napilapjai mind beszámolnak.³¹

Az ünnepi beszédek során az indiai külügyminiszter-helyettes szép szavakkal méltatta az indiai–magyar kapcsolatokat, megjegyezve: „Számomra, aki sok esztendőn át Tagore titkára voltam, külön öröm azt látni, hogy magyarországi látogatására még mindig tisztelettel emlékszenek vissza. E szobor felajánlása valamiféle elkésett kifejezése annak a hálának, amelyet az én népem érez Magyarország népe iránt azért, hogy Tagorét gondozta és meggyógyította.”

Természetesen ebben a periódusban is jelentős fordításirodalom jelenik meg magyar nyelven, ami egyrészt az indiai vallásos irodalmat, másrészt pedig az indiai szépirodalmat teszi elérhetővé a magyar olvasóközönség számára. A fordítási munkában jelentős szerepet vállalt az új orientalista generáció is. Azonban ebben a korszakban még ennél is fontosabbak az önálló alkotások, a tudományos igényességgel megírt vagy ismeretterjesztés céljával kiadott könyvek. Feltétlenül ebben a kontextusban kell megemlíteni az első Gándhí-monográfiákat, amelyek Gáthy Vera³² és Kalmár György³³ nevéhez fűződnek. Ugyancsak ebbe a sorba kívánczik a Puskás Ildikó által jegyzett és a Gondolat Kiadónál 1984-ben megjelent *Istenek tánca. Rövid áttekintés az indiai vallásokról* címet viselő könyv is. És a sort folytatni lehetne a Vigh Béla által a jógáról írt könyvekkel³⁴ vagy a Téchy Olivér által Buddháról, a buddhizmusról írt kötetével.³⁵ De ebben a korszakban születik meg Baktay Ervinnek az indiai művészettörténetet bemutató, nagy hazai és nemzetközi sikernek örvendő kötete is.³⁶

³⁰ Itt olyan neveket említhetünk, mint Bethlenfalvy Géza (1936–2021), Puskás Ildikó (1942–2009), Wojtilla Gyula (1945), Karsai György (1953), Négyesi Mária (1953), Ruzsa Ferenc (1957), Renner Zsuzsanna (1959) és a sort még hosszasan lehetne folytatni.

³¹ Szabad Nép – *Szobrot emelünk Rabindranath Tagorénak Balatonfüreden*. XIV (280), Szabad Nép – India külügyminiszterhelyettese avatta fel Tagore szobrát Balatonfüreden. XIV (282), Magyar Nemzet – *Emlékezés Rabindranath Tagorére*. XII (238), Magyar Nemzet – *Leleplezték Rabindranath Tagore szobrát Balatonfüreden*. XII (239), Népszava – *Felavatták Rabindranath Tagore szobrát*. 84(239).

³² Gáthy Vera. 1970. *Gandhi*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

³³ Kalmár György. 1982. *Mahátmá Gandhi. Álom-politika-valóság*. Budapest: Gondolat.

³⁴ Vigh Béla. 1972. *Jóga és tudomány*. Budapest: Gondolat és Vigh Béla. 1980. *A jóga és az idegrendszer*. Budapest: Gondolat.

³⁵ Téchy Olivér. 1986. *Buddha*. Budapest: Gondolat.

³⁶ Baktay Ervin. 1958. *India művészete*. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata.

Az indiai kultúrával kapcsolatos irodalmi alkotások sorából érdemes megemlíteni Németh László 1957-ben megírt drámáját, amellyel Mahátmá Gándhínak állít emléket. A *Gandhi halála* című műve tulajdonképpen nem más, mint egy sajátos értelmezése mindazoknak az elveknek és törvényszerűségeknek, amely szerint a Nagy Lélek élte életét. Annak ellenére, hogy a dráma végkicsengése pesszimista hangvételű, ugyanis azt sugallja, hogy a békét, erőszakmentességet és szeretetet hirdető gandhiánus életmód tulajdonképpen reménytelen, mivel az agresszió, a gyűlölet elpusztítja, mégis követendő értéként állítja elénk mind politikai, mind pedig erkölcsi értelemben. A mű 1962-ben nyeri el végleges formáját, majd 1973-ban mutatják be a Thália Színházban. Készülve Gándhí születésének 150. évfordulójára, 2018-ban Girdhar Rathi költő-fordító és Köves Margit egyetemi tanár, nyelvész, fordító közös munkájának köszönhetően megjelent a mű hindi nyelvű fordítása is.³⁷

A két kultúra közötti hidépítésben nagyon fontos szerepet tölt be mind a mai napig az 1978-ban a magyar állam által létrehozott Delhi Magyar Információs és Kulturális Központ (később Balassi Intézet, ma pedig Liszt Intézet), amely 2013-ig az egyetlen ilyen intézménye volt a magyar államnak az ázsiai kontinensen.³⁸ Azzal a céllal születik meg ez az intézmény, hogy a létező kulturális, oktatási, művészeti és tudományos kapcsolatokat megerősítse, valamint új kapcsolatokat létesítsen, és ezáltal elmélyítse és megerősítse a két ország közötti kulturális együttműködést. Az intézet honlapját és a közösségi médián működtetett profilját tanulmányozva átfogó képet alkothatunk tevékenységéről, amely igencsak sokszínű, gazdag és tartalmas eseményekkel, rendezvényekkel, előadásokkal szolgálja a magyar kultúra és nyelv indiai megismertetését. Kiállítások, zenei estek, írók és költők felolvasásai, filmvetítések, magyar nyelvórák indiaiak számára és könyvkiadás is megtalálható az évente mintegy 120–130 rendezvény között.

Az indiai kultúra, művészet és vallások magyarországi megismertetésében óriási szerepe van mindmáig a Magyar-Indiai Baráti Társaságnak. Az 1929-ben alapított szervezet Zajti Ferenc (1886–1961) képzőművész, író, az orientalizmus iránt érdeklődő tanárember nevéhez fűződik, akinek meghívására Magyarországra látogat maga Tagore is. A társaságnak azonban nincs hosszú élete, mert a második világháború véget vet működésének. Ezt követően több újjáalapítási kísérlet is zajlik, de az időközben hatalomra kerülő politikai vezetés sorozatosan ellehetlenítette ezeket. Az újjáalapításra végül 1988-ban kerül sor, és a társaság azóta is folyamatosan működik. Alapszabályzata értelmében a társaság célja a magyar–indiai kulturális, gazdasági és társadalmi kapcsolatok ápolása és folyamatos fejlesztése. Ennek érdekében a társaság rendszeresen előadásokat, filmvetítéseket, ismeretterjesztő tevékenységeket, kiállításokat és más típusú eseményeket, rendezvényeket szervez Magyarországon.

Végezetül pedig nem tehetjük meg azt, hogy az 1947–1989 közötti periódus tárgyalásakor ne szóljunk röviden az 1956-os magyarországi forradalomról és annak indiai szálaról. És ez esetben India nem úgy kerül képbe, mint általában a nyugati országok, amelyek a forradalom leverése után elmenekülő magyarok számára szolgálnak új hazaként, hanem abban az értelemben, hogy a magyar forradalom leverését követően az indiai politikai elit aktívan részt vesz abban a diplomáciai lobbYTEVÉKENYSÉGBEN, amelynek célja a forradalmárokkal szembeni büntetések és megtorló akciók minimalizálása. Ebben a folyamatban óriási szerepet játszik három kulcsfigura. Ezek egyike egy fiatal indiai diplomata, Muhamad Attaur Rahman, aki 1956. szeptember 29-én érkezik meg Budapestre és ügyvivőként azt a megbízatást kapja, hogy teremtsen meg a nagykövetség létrehozásának feltételeit Budapesten. A másik szereplő India moszkvai nagykövete, akit a magyarországi

³⁷ Németh László. 2018. *Gandhi Ki Mrityu*. New Delhi: Rajkamal Prakashan.

³⁸ A magyar állam 2013-ban megnyitotta a Pekingi Magyar Kulturális Intézetet.

nagykövetség létrejöttéig Budapestre is akkreditáltak. Kumara Padmanabha Sivasankara Menon³⁹ ebben a minőségében érkezett meg Budapestre 1956. december 2-án, célja pedig az, hogy a helyszínen tájékozódjon a magyarországi helyzetről. A történetben magyar részről kulcsszerepe volt Göncz Árpádnak⁴⁰ (1922–2015), Bibó Istvánnak (1911–1979) és Baktay Ervinnek. Bibó és Göncz folyamatos kapcsolatban állt Rahman ügyvivővel, aki tulajdonképpen az összekötő kapocs szerepét játszotta a forradalom mögött álló politikai elit és India miniszterelnöke, Dzsaváharlál Nehru között: a rendszerváltó politikai elit által megírt leveleket juttatta el, jelentéseket készített a magyarországi helyzetről, és – egyes feljegyzések szerint⁴¹ – az ő segítségével jutott ki Indiába 1956. november 22-én Baktay Ervin, aki személyesen is találkozik Nehruval és tájékoztatja a miniszterelnököt a magyarországi helyzetről. A közvetlenül Magyarországról érkező információk jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Nehru tisztán láthasson a magyarországi történésekben, ugyanis a moszkvai nagykövet, K. P. S. Menon által küldött jelentések ellenforradalomként írták le a magyarországi állapotot. Nehru, anélkül, hogy nyilvánosan elítélte volna a szovjet katonai beavatkozást, a Hruscsovval, Kádárral és az ENSZ keretében folytatott lobbytevékenység és diplomáciai munka segítségével, nagy valószínűséggel hozzájárult ahhoz, hogy a Bibó–Göncz-perben a jogerős ítélet életfogytiglan volt, és nem halálbüntetés (Sándor, 2008; Vida, 1994; Vida, 1998).

Az ötödik korszak jellemzői és kiemelkedő személyiségei

Az ötödik, általam beazonosított periódus a magyar rendszerváltástól napjainkig tartó időszakot fedi le. Tekintettel arra, hogy időben ez van a legközelebb a jelenhez, talán a legnehezebb is értékelni mindazt, ami az utóbbi mintegy 30 esztendőben történt. Egyrészt azért nem könnyű ez a vállalkozás, mert nincs meg az a történelmi perspektíva, ami szükséges ahhoz, hogy értékekről, értékteremtésről beszélhessünk, másrészt pedig azért is gondot okoz, mert benne élünk ebben a periódusban, sőt sok esetben mi magunk is alakíthatjuk a folyamatokat, eseményeket, éppen ezért talán fennáll annak a veszélye is, hogy szubjektíven ítélünk meg személyeket, eseményeket, folyamatokat.

Mindenekelőtt talán azt érdemes kiemelni, hogy az 1989-et követő időszak kulturális értékeit és vívmányait immár nem itatja át a központi hatalom által szinte mindenre ráerőltetett szocialista, kommunista ideológia, értelmezési keret. Ennek köszönhetően talán kijelenthető az, hogy az 1990 után megjelent, főleg az írásbeliséghez kötődő kulturális termékek végre mindenféle ideológiai megkötöttség, elvárás és kényszer nélkül látnak napvilágot.

Mindazonáltal az utóbbi évtizedben igencsak megélnékültek a magyar–indiai gazdasági kapcsolatok. A rendszerváltás utáni periódusra is jellemző az, hogy a két országot nagyon erős kulturális kapocs köti össze. Egy interjúban erről beszél Gauri Shankar Gupta, India volt magyarországi nagykövete is: „Az indiai-magyar kapcsolatok nagyon gyümölcsözőnek mondhatók. Folyamatosan erősödnek, különösen a kulturális területen. Ezt a tavaly novemberben a nagykövetség épületében megnyílt indiai kulturális központ is gyönyörűen példázza. Egyik jelképe annak, hogy az indiai-magyar kapcsolatok milyen jól fejlődnek. Delhiben 1976 óta működik magyar kulturális központ. Mindkét helyszínen rendszeresen a kulturális események, a kiállítások, a színházi fellépések, amelyek nagyon sokszínű programot kínálnak a kedves érdeklődőknek” (Orsós, 2011).

És ha már a fent idézett interjúrészletben említés történik a Budapesten megnyitott indiai kulturális központról, akkor talán elsőként erről érdemes röviden szólni. A 2010-ben megnyílt központ 2014-ben felveszi Amrita Sher-Gil nevét, ezáltal is emléket állítva a magyar–indiai származású

³⁹ Indiai diplomata, nagykövet.

⁴⁰ Műfordító, író, politikus, a rendszerváltás utáni Magyarország első elnöke 1990–2000 között.

⁴¹ Jogász, politikai gondolkodó, egyetemi tanár, a Nagy Imre-kormány államminisztere.

festőnőnek. A központ tulajdonképpen a magyar megfelelőjéhez hasonló célokat szolgál, a magyar–indiai kulturális kapcsolatok magyarországi hídfője. Az Amrita Sher-Gil Kulturális Központ által szervezett események, rendezvények és programok sok hasonlóságot mutatnak a magyar társintézmény programkínálatával. Az előadások, filmvetítések, kiállítások, különböző tanfolyamok (tánc, szitár, tabla, harmónium, jóga stb.), irodalmi estek szervezése mellett a központ egy kéthavi rendszerességgel megjelenő magazint is kiad (*Amrit*), amelyben magyar, angol és hindi nyelven jelentet meg anyagokat az indiai–magyar kapcsolatokról, kultúráról, politikáról vagy akár gazdaságról. Ugyanakkor a központnak számos más városban létrejövő rendezvényei is vannak, így próbálva közelebb vinni az indiai kultúrát a nem budapestiekhez is. Például 2015 óta a központ folyamatosan megszervezi a Jóga Nemzetközi Napja rendezvénysorozatot, melynek keretében a jóga mellett fontos szerepet játszik az indiai kultúra népszerűsítése, az indiai konyhaművészet és kézművesség is, és amely 2019-ben már Magyarország 17 városában mutatkozott be.

A kommunizmus bukását követően számos magasrangú diplomáciai látogatásra került sor mind Magyarországon, mind pedig Indiában. Nem sokkal az elnökké választását követően Göncz Árpád hivatalos látogatásra érkezik Indiába, amelynek különlegessége az, hogy ez alkalommal Göncz és az egykori indiai ügyvivő, Rahman nemcsak újra találkoznak, hanem Göncz az 1956-os forradalom leverése után kialakult helyzetben való szerepvállalásért kitünteteti Rahmant a Magyar Köztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendjével.⁴²

A magyar államelnök meghívásának eleget téve 1993-ban Magyarországra látogat az indiai köztársasági elnök, Shankar Dayal Sharma. A kétoldalú kapcsolatokat tovább erősítette Hamid Ansari alelnök 2016-ban lezajlott látogatása is.

Mindeközben három magyar miniszterelnök tett hivatalos látogatást Indiában,⁴³ és számos megállapodás, szerződés került megkötésre. A téma szempontjából természetesen a legfontosabbak azok a megállapodások, szerződések, amelyek a kulturális szféra egy-egy szeletére vannak pozitív hatással. Mindenekelőtt szólni kell itt az oktatás és kutatás terén létrejött együttműködésekről, ezek közül is kiemelném az 1992 óta létező tudományos és technológiai együttműködésről szóló egyezményt, amely kétéves munkaterv keretében választja ki a nyertes közös kutatási projekteket. 2008-ban egy újabb egyezménnyel bővül ez az együttműködés, amely egy közös kutatási alap létrehozásáról szól, és amely kiemelten támogatja a zöld kémia, biomedicina, elektronika, optika és űrkutatás területen megvalósuló közös kutatásokat és fejlesztéseket. Ugyanakkor a két ország tudományos akadémiaja között is kétoldalú megállapodás jön létre.

Egy másik fontos egyezmény, amely 2006-tól létezik, a kulturális csereprogramokra vonatkozik, és tulajdonképpen kiegészíti, újabb szintre emeli az 1962-ben megkötött kulturális együttműködésről szóló megállapodást. Ennek a csereprogramnak köszönhetően évente több olyan program is megvalósul, amelynek keretében az egymás kultúrája iránt érdeklődő közönségnek lehetősége van közvetlen kapcsolatba kerülni a másik nép, ország kultúrájával.

A két ország 2014-ben írta alá az oktatási csereprogramról szóló egyezményt, melynek keretében ösztöndíjas mobilitási lehetőséget biztosít egymás állampolgárai számára. A megállapodás aláírását követően a magyar fél a Stipendium Hungaricum program keretében évente 200 helyet biztosít alap- és mesterképzésen tanuló hallgatók számára,⁴⁴ míg az indiai fél a kölcsönösség jegyében 35 posztgraduális és doktori helyet biztosít magyarországi állampolgárok számára.⁴⁵

⁴² A Magyar Közlöny 1991/82. számának 1766. oldalán olvasható a kitüntetésről szóló döntés: „A külügyminiszter előterjesztésére a magyar–indiai kapcsolatok fejlesztése érdekében kifejtett kiemelkedő tevékenysége elismeréseként Mohammad A. Rahman nyugalmazott nagykövetnek a Magyar Köztársaság Babérkoszorúval Ékesített Zászlórendje kitüntetését adományozom. Göncz Árpád s. k., a Köztársaság elnöke.”

⁴³ Hivatalos indiai látogatáson vett részt Medgyessy Péter (2003), Gyurcsány Ferenc (2008) és Orbán Viktor (2013).

⁴⁴ A lehetőség a természettudományok és élettudományok, mérnöki képzések, informatikai és gazdaságtudományi szakok iránt érdeklődők számára nyitott.

⁴⁵ Kiemelt területek: hindi nyelv, indiai kultúra, művészettörténet és más tudományterületek.

Végezetül pedig még egy fontos jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Az 1989-es rendszerváltást követően számos új, az indiai vallásokhoz, kultúrához köthető intézmény, szervezet, társulás jelent meg Magyarországon. Ebben az összefüggésben kell megemlíteni az 1991-ben alapított és ma is működő Tan Kapuja Buddhista Főiskolát. A felsőoktatási intézmény honlapján az intézmény céljaival kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy elsődlegesen a buddhista hagyomány magyarországi megismertetése a cél. Az alapítók meggyőződéssel vallják, hogy a buddhizmus alapelvei közel állnak a magyar és az európai szellemiséghez, ezért nemcsak egy szűk vallási kör igényeit szeretnék az elindított képzéssel kielégíteni, hanem a magyarországi kulturális paletta színesítéséhez is igyekeznek hozzájárulni.

1997-ben alakul meg Budapesten az első indiai táncszínház, melynek alapítója Somi Panni. A Sivasakti Kalánanda Táncszínház néven ismertté vált táncegyüttes elsősorban a dél-indiai klasszikus táncot, a bharatanátjamat szeretné megismertetni és megszerettetni a magyarországi közönséggel, emellett fontos hangsúlyt fektet az indiai kultúrát és művészeteket népszerűsítő programok szervezésére is. Fennállásának 24 éve alatt a táncegyüttes Somi Panni koreográfiájában több mint 15 nagyelőadást vitt színpadra, amelyeket a Nemzeti Táncszínház színpadán láthatott a magyar közönség.

Annak ellenére, hogy a jógaoktatás jelen van Magyarországon már az 1930-as évektől,⁴⁶ kiteljesedni csak az 1990-es évek második felében tud, ugyanis a kommunista államapparátus nem nézte jó szemmel, időnként pedig egyenesen betiltotta azoknak a tanoknak a terjesztését és gyakorlását, amelyek szembementek a kor hivatalos ideológiájával, a marxista materializmussal. Az 1989 utáni periódusban azonban gomba módra szaporodtak a legkülönbözőbb jogaiskolák. Ma már Magyarországon több mint 280 minősített jógaoktató tevékenykedik, és mintegy 20 minősített jogaiskola működik, amelyek közül 7 minősített képzési intézmény. Éppen a folyamat valamilyen szintű ellenőrzése érdekében a jógaoktatók és jogaiskolák 2006-ban a Magyar Jógaoktatók Szövetsége nevet viselő érdekvédelmi szervezetbe tömörültek.

KÖVETKEZTETÉSEK

Mielőtt bármiféle konklúziót megfogalmaznék, előre szeretném bocsátani azt, hogy jelen tanulmányban, az egyes periódusok bemutatásában és elemzésében egy pillanatig sem törekedtem a teljességre. Nem is tehettem volna, hisz ez esetben teljesen szétfeszítettem volna a tanulmány megszabott formai határait. Célom az volt, hogy a magyar–indiai kulturális kapcsolatok több mint 400 éves történetéből felvillantsak néhány olyan eseményt, folyamatot, pillanatot, személyiséget vagy összefüggést, amely elmélyítette a két ország közötti jó viszonyt. Az is lehet, hogy az olvasó megítélése szerint helyenként szubjektíven szelektáltam, de mentségemre segítségül hívom Baktay Ervint és őt parafrazeálom, amikor azt mondom, hogy mentségemre legyen mondva, igyekeztem mindent megtenni annak érdekében, hogy a magyar–indiai kulturális kapcsolatokat közelebb hozzam az olvasóhoz, megismertessem az érdeklődőkkel.⁴⁷

⁴⁶ Az első európai jogaiskolát Budapesten nyitja meg egy indiai származású fiatal, Selvarajan Yesudian (1916–1998), aki orvosi tanulmányokat folytatni érkezik Magyarországra, majd le is telepedik. 1941-ben megjelenik Yesudian *Jóga és sport* című könyve, amely akkora sikert aratott, hogy másfél év alatt kilenc kiadása jelent meg. A sikerrel felbuzdulva, Haich Erzsébet (1897–1994) festőnővel közösen alapítják meg Európa első jogaiskoláját, melyet mindaddig folyamatosan működtetnek, amíg 1948-ban nem kényszerülnek elhagyni Magyarországot. Könyvének előszavában a következőket írja: „A Keletről jött magyarság a Nyugat civilizációja és anyagiassága ellenére is megőrizte magában az ősi puszták romlatlan lelkületét, a természet nagy titkai iránti lelki fogékonyságát, az igazság iránti csodálatos érzékét. Ezért megérti India ősi üzenetét, egészségi szabályait és több évezredek „sport”-ját is, melyeket eléje tárok.” (Selvarajan-Haick, 1994: 9)

⁴⁷ Az 1932-ben megjelent *India* című könyvében Baktay azt írja, hogy „Tölem telhetőleg arra törekedtem, hogy ezt a földet, Indiát, közel hozzam és megismertessem az érdeklődőkkel.” (Baktay, 1932: 320)

Összességében azt érdemes kiemelni, hogy az óriási fizikai, térbeli távolság ellenére a két ország között elég korán kialakulnak az első kulturális érintkezések, kölcsönhatások, amelyek az idő előrehaladtával egyre mélyebbé és egyre komplexebbé, több kulturális területet lefedő formális, intézményesült kapcsolatokká válnak. Ez többek között annak is köszönhető, hogy a két kultúra érintkezését a történelmi koroktól függetlenül tulajdonképpen mindig az őszinte, nyitott és a kölcsönös tiszteleten alapuló érdeklődés határozta meg. Ugyanakkor azt is fontos kiemelni, hogy a két ország rendelkezik olyan közös értékekkel, amelyek mindkettejük számára egyaránt fontosak, a nemzeti kultúra részét képezik, mint például Amrita Sher-Gil, a Brunnerek vagy akár Kőrösi Csoma Sándor életműve.

Ha az egyes periódusok jellemzőit próbáljuk meg röviden összegezni és ezeket egymással összehasonlítani, akkor mindenképp arra világíthatunk rá, hogy óriási nagy szórást, különbséget mutatnak a leginkább jellemző sajátosságok és ismertetőjegyek tekintetében.

Az első periódus sajátosságai közül érdemes kiemelni azt, hogy a hangsúly a fordításirodalmon van, amely ebben a korban még közvetítő nyelvek segítségével jelenik meg. Ez változik meg Kőrösi munkásságával, aki megteremt a tibetológia alapjait, és tibeti nyelvből történő fordításai eredményeként áttételesen jelentős mértékben járul hozzá a hindu vallás és kultúra tanulmányozásához is.

A második korszakból három nagy momentumot érdemes felvillantani. Egyrészt fontosnak tartom azt, hogy 1873-ban intézményesül a szanszkrit nyelv oktatása, másrészt pedig mindenképp említést érdemel az a tény, hogy jelentős mértékben megnő azon személyek száma, akik immár tudatosan és a tudásszomjtól, felfedezési vágytól hajtva utaznak Indiába. Ez jelentős mértékben járul hozzá a fordítások esetében a közvetítőnyelvek kiküszöböléséhez, valamint a számos tudományos és tudomány népszerűsítő kiadvány, tanulmányok, cikkek megjelenéséhez. Végezetül pedig mindenképp szólni kell Tagore magyarországi látogatásáról, amely az én értelmezésemben egy újabb fejezetet nyit a magyar–indiai kulturális kapcsolatokban.

A harmadik periódus esetében talán nem túlzás úgy fogalmazni, hogy noha mindössze alig több mint két évtizedet ölel fel, nagyon intenzív kapcsolatok és eredmények köthetők hozzá. A nagyszámú kiutazó között tudósok és művészek egyaránt megtalálhatók. Mind a fordításirodalom, mind pedig az önálló munkák tekintetében egy nagyon produktív periódust jelentett a magyar–indiai kulturális kapcsolatokban.

A magyar–indiai kulturális kapcsolatok szempontjából a negyedik korszak elhozta az intézményesülés lehetőségét. India függetlenné válásának eredményeként a már létező és működő kapcsolatokat diplomáciai szintre lehetett emelni. A korszak két fontos momentumát az 1956-os forradalom és India szerepe a forradalom leverését követően a bebörtönzött forradalmárok érdekében végzett nemzetközi lobbytevékenységben, valamint a Delhi Magyar Információs és Kulturális Központ megalakulásában érhető tetten.

Végezetül pedig az ötödik korszak esetében azt érdemes hangsúlyozni, hogy az immár szabad és demokratikus Magyarország létrejöttével a kulturális kapcsolatok is ideológiai szempontból „megtisztulnak”. Egy nagyon fontos momentum a két ország kulturális kapcsolatában az Amrita Sher-Gil Kulturális Központ létrejötte. Ugyanakkor pedig nem tehetjük meg, hogy említés nélkül hagyjuk a két ország között ebben az időszakban létrejött számos kulturális, oktatási, kutatási megállapodást és egyezményt.

Zárszóként talán arra érdemes még röviden reflektálni, hogy egy több mint négy évszázados kulturális kapcsolatra, amelyet mindvégig a nyitottság és az őszinteség, a tisztelet és az elfogadás jellemez, könnyen építhető számos más kapcsolat is a jövőben, hiszen a bizalom magas szintje a két ország között már régen kialakult. Annak ellenére, hogy India jelenleg gazdasági és belpolitikai problémákkal küzd, közép- és hosszútávon mindenképp érdemes erre a kontinensnyi országra

odafigyelni, hiszen könnyen elképzelhető, hogy a világpolitika egyik fontos és megkerülhetetlen aktorává válik a jövőben.

IRODALOMJEGYZÉK

- Baktay, E. (1941). *India*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet.
- Balassi Institute Hungarian Information and Cultural Centre, New-Delhi. <http://www.delhi.balassi-intezet.hu/en/>.
- Balázs, F. (1975). *Bejárom a kerek világot*. Kriterion Könyvkiadó.
- Bangha, I. (2011). *Jöttem a Gangesz partjairól. Bengáli kultúra és magyar irodalom*. L'Harmattan.
- Bethlenfalvy, G. (é.n.). *HUNDIA*. Magánkiadás.
- Bethlenfalvy, G. (szerk.) (1979). *A vision of India. The Art of Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. Allied Publishers Private Limited.
- Bethlenfalvy, G. (1980). *India in Hungarian Learning and Literature*. Munshiral Manoharlal Publishers.
- Bethlenfalvy, G. (1987). Magyar tudósok indiai munkássága. In Bethlenfalvy, G., & Puskás, I., (szerk.), (pp. 58–61). *Indiai Nagykövetség*.
- Bethlenfalvy, G. (1990). *Enchanted by India. Ervin Baktay (1890–1963). Life and Works*. Hungarian Information and Cultural Centre.
- Bethlenfalvy, G. (1992). *The Janus Face of Oriental Studies*. In S. K. Vij & I. Lázár (eds.), *Alexander Csoma de Körös (1784–1842). Pioneer of Oriental Studies in Hungary*. (pp. 3–8). Department of Slavonic and Finno-Ugrian Studies, University of Delhi and Hungarian Information and Cultural Centre
- Fazekas, B. (2014). A 2014-es indiai parlamenti választások értékelése. *Modern Geográfia*, 9(3), 95–100.
- Fehér, J. (1987). India művészete a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeumban. In Bethlenfalvy, G., & Puskás I. (szerk.), *Indiai Nagykövetség* (pp. 44–48).
- Gonda, T., & Pap, N. (szerk.) (2018). *Magyar lábnyomok Indiában*. CampInvest Kft.
- Germanus, Gy. (1933). A mai India. *Budapesti Szemle*, 229(667), 274–299.
- Germanus, Gy. (1956). Emlékezés Rabindranath Tagore-ra. *Magyar Nemzet*, 12(238), p. 7.
- Hancock, I. (2010). The Hungarian Student Vályi István and the Indian Connection of Romani. In Dileep Karanth (szerk.), *Danger! Educated Gypsy: Selected Essays*. (pp. 47–53). University of Hertfordshire Press.
- Hetenyi, E. (1972). Alexander Csoma de Koros, the Hungarian Bodhisattva. *Bulletin of Tibetology*, 9(1), 34–41.
- Kiss-Csapó, G. (2009). Hogyan vélekednek Ladakhban a modernizációról? Egy interjú-vizsgálat tanulságai. *Modern Geográfia*, 4(3), 1–26.
- Kosztolányi, D. 1926. R. Tagore. *Nyugat*. 11(22). 782–784.
- Lázár, I. (szerk.) (2008). *Journey Through 30 Years. Hungarian Cultural and Information Centre New Delhi. 1978–2008*. Hungarian Cultural and Information Centre New Delhi.
- A Magyar Köztársaság kitüntetései*ről. Magyar Közlöny 1991. július 22. 82. sz. 1766.

- Major, I., & Kalmár, G. (1983). *India and Hungary: Decades of Cooperation*. Sterling Publishers Private.
- Orsós, K. (2011). Tagore és Gandhi öröksége ma is él. Interjú India nagykövetével, Guari Shankar Gupta úrral. *Barátság*, 18(5). 24–25.
- Négyesi, M. (1987). A hindí nyelv és a mai indiai nyelvek oktatása Magyarországon. In Bethlenfalvy, G., & Puskás, I. (szerk.), (pp. 70–72). *Indiai Nagykövetség*.
- Nemes, V. (2016). A nemi arányok eltolódásának vizsgálata Indiában. *Modern Geográfia*, 11(1), 3–22.
- Ravasz, L. (1926). Rabindranath Tagore. *Református Szemle*, 35(10), 620–622.
- Selvarajan, Y., & Haick, E. (1994). *Jóga és sport*. Drei Eichen Verlag.
- Singh, N. (2014). Mapping metropolises in India. *Modern Geográfia*, 9(3), 77–93.
- Singh, R. (2015). Regional disparities in the post reform India. *Modern Geográfia*, 10(2), 41–68.
- Stepanić, G. (2011). Creating A Value-Added Text: Descriptio peregrinationis Georgii Huszthii. *Systasis*. 18, 1–14.
- Töttössy, Cs. (1987). Az Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék története és a tanszéken folyó szanszkritológiai tudományos és oktató munka. In Bethlenfalvy, G., & Puskás I., (szerk.), *India magyar szemmel*. (pp. 62–69). *Indiai Nagykövetség*.
- Wilhelm, Z. (2008). Adatok az indiai urbanizáció folyamatának vizsgálatához. *Modern Geográfia*, 3(2), 152–209.
- Wilhelm, Z., & Zagyi, N. (2016). An essential synopsis of a prominent scholarly life-work. [Review of the volume *Geography, Development, Public Policy: Select Essays of Gopal Krishan*, edited by S. Kant, & N. Singh]. *Modern Geográfia*, 11(1), 1–2.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

